

TRADUCERE ȘI LIMBĂ / TRADUCTION ET LANGUE

Alexandru GAFTON¹

Rezumat²: Prin acest articol, structurat în șapte secțiuni, ne propunem o privire de ansamblu asupra traducerii, considerată în contextul producerii ei, în procesualitatea care o constituie, cu o atenție deosebită asupra rolului ei în dezvoltarea și evoluția societății, culturii și mentalității. La translarea conținutului conceptual prin traducere se adaugă transmutarea formelor și a conținuturilor cu efecte importante asupra ambiantului și limbii de sosire. De asemenea, va fi luat în considerare modul în care se modifică universul conceptual-mentalitar al societății, civilizației, culturii care primește textul tradus.

A altă problemă abordată este aceea comportamentul general al traducătorilor români, tentați să se supună normei, chiar dacă aceasta este osificată și ei resimt neajunsul de a nu putea crea substantive, verbe, adjective, etc., tot așa cum resimt lipsa anumitor modalități de exprimare.

Cuvinte-cheie: traducere, limbă, normă, traducător, universul conceptual-mentalitar

Résumé : Par cet article, structuré en sept sections, nous nous proposons un regard d'ensemble sur la traduction, envisagée dans le contexte de sa production, dans la processualité qui la constitue, avec une attention particulière sur son rôle dans le développement et l'évolution de la société, de la culture et de la mentalité. A la translation du contenu conceptuel à travers la traduction, on ajoute la transmutation des formes et des contenus avec des effets importants sur l'ambiant et la langue d'arrivée. La manière dans laquelle est modifié l'univers conceptuel et de mentalité de la société, de la civilisation, de la culture qui accueille le texte traduit sera, également, prise en compte.

Une autre problématique abordée est celle du comportement général des traducteurs roumains, tentés de se soumettre à la norme, même si cette dernière est ossifiée et ils ressentent le besoin de créer des substantifs, des verbes, des adjectifs, etc., tout comme ils ressentent le manque de certaines modalités d'expression.

Mots-clés : traduction, langue, norme, traducteur, univers conceptuel et mentalitaire

1. Sferele socio-culturală, cognitiv-ideologică, estetico-morală și lingvistică sînt produse complexe concrete ale activității umane, dezvoltate în cadru social, civilizațional, mentalitar și cultural, care constituie medii și produse umane. Fiecare din aceste elemente este ierarhizat – în sine și în raport cu celelalte –, funcționează pentru sine și în complementaritate cu celelalte, este un organism și face parte dintr-un organism. Cu toate că mediile și produsele

¹ Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, algafton@gmail.com

² Alegerea ortografie cu î din i aparține autorului.

acestea se manifestă concret și diferențiat în cadrul felurilor comunități reale, ele sînt general umane, adică specifice. De aceea, caracterul organic al acestor elemente și al relațiilor dintre ele nu se exprimă prin existența și funcționarea în cadrul unei comunități oarecare, în solitudinea propriului organism, dar și prin contact cu alte asemenea organisme și prin transfer.

Pe calea traducerii, elemente, forme, structuri și funcții ale gândirii, ideologiei, mentalității și moravurilor generate de o anumită societate, civilizație și cultură, pătrund în gândirea, ideologia, mentalitatea și moravurile unei alte societăți, civilizații și culturi – fiecare deservită de propria limbă. Dar faptul de a transla rezultatele unor astfel de produse, generate de un anumit complex ambiental, într-un alt complex ambiental – deținător al unor rezultate echivalente, cel puțin ca funcție, sau chiar lipsit de astfel de rezultate, eventual avînd alte poziții ocupate – este de natură să ridice felurite dificultăți de acomodare în rîndul indivizilor, al comunității, al sferelor create de activitatea acestora și, desigur, al mediilor în care aceștia activează.

Desfășurată pe mai multe planuri și cunoscînd mai multe dimensiuni, traducerea constituie un act lingvistic al cărui scop aparent este translarea anumitor forme și conținuturi – cognitiv-ideologice, socio-culturale și estetico-morale – plămădite într-o societate, civilizație, cultură, marcate spațio-temporal și lingvistic, către altele asemenea. Prin simpla desfășurare a acestui act, societatea, cultura și mentalitatea se exersează, se dezvoltă și evoluează. În felul acesta, traducerea mediază stimulator între societăți, universuri conceptuale și reflexive, determinînd evoluția socială, cognitivă și cultural-mentalitară, și reprezentînd una dintre căile cele mai complexe și mai eficiente, și unul dintre procesele cele mai colaborative, prin care o societate (cu întreg organismul ei cutumiar și mentalitar) poate cunoaște importante și consistente mișcări pe calea devenirii ei.

De aceea, deși, de regulă, singurul care pare a fi urmărit și vizat în mod direct și explicit de către traducere este conținutul conceptual al textului-sursă – în vederea împlinirii mizelor traducerii –, procesul de transmutare a formelor și a conținuturilor este cel puțin la fel de important prin efectele consistente și inseparabile asupra ambientului, a limbii de sosire, precum și asupra sa însuși. Acest din urmă lucru înseamnă că traducerea are caracter procesual, se edifică treptat pe sine, se autoinfluențează în chiar cursul procesului, determină toate clasele de rezultate pe care le generează și este determinată de acestea, într-un plener proces coevolutiv.

2. Prin traducere nu se modifică universul conceptual-mentalitar al societății, civilizației, culturii care a generat textul ca formă și conținut, ca purtător al unor forme și conținuturi mentale, și nici limba în care acel univers s-a materializat. Astfel de modificări sînt inerente la nivelul universului conceptual-mentalitar, al culturii, societății și limbii care își însușesc textul prin traducere și în care acesta are a funcționa.

Profundele relații dintre limbă, gândire și societate, induc elementelor care constituie miza primă a actului traducerii tendința de a se alătura mentalității și cadrului socio-cultural de sosire – integrându-se, asimilându-se sau pierind respinse –, ceea ce poate genera modificări în consecință. Adică elementele de gândire astfel pătrunse pot genera modificări în constelația cognitiv-mentală și spirituală a primitorilor, eventual cu modificări ale cadrului civilizațional, cultural și social. Indiferent de faptul că aceste modificări pot fi de domeniul decelabilului, indirecte (prin reacție, chiar și de întărire a stării anterioare, ori de respingere a elementului nou), că procesul este singular sau repetat, dinspre o sursă sau mai multe, cu efecte trecătoare sau durabile etc., un astfel de contact nu este lipsit cu desăvârșire de efecte în multiple planuri.

3. Înainte de a ajunge acolo, însă, întrucât un astfel de contact este mijlocit de instrumentul fundamental de comunicare, și anume limba, primele consecințe se manifestă la acest nivel; aici se vor activa mai întâi reacțiile asimilatorii și cele de respingere. Primele pot duce la adoptarea de către limbă a unor elemente concrete sau la deprinderea unor modalități de construcție, gramaticalizare și conceptualizare. Celelalte ignoră – pasiv sau activ – elemente și modalități care contravin sistemului ori doar modului de concepere a acestuia, de către vorbitorul nativ. Prin urmare, primele care vor intra în contact vor fi înseși limbile – a) deținătoare de formă, conținut, structură și funcții ce deservește calității lor de instrument; b) existând ca entități având o viață și capacități de autodeterminare proprii. Faptul acesta face ca funcționarea și evoluția procesului de traducere să fie determinată de instrumentul care-l concretizează și de modalitățile funcționării sale.

Formele și funcțiunile elementelor și ansamblurilor sistemului (societate, cultură, mentalitate) nu pot fi indiferente formelor și funcțiunilor instrumentului (limbă). Deopotrivă, limba nu-și poate impune particularitățile ori cerințele, indiferent de solicitările societății, culturii și mentalității, adică ale sistemului. Relația aceasta de interdeterminare face ca evoluțiile sistemice, ale funcțiunilor și instrumentelor să fie reciproc determinate și rezultate ale unei colaborări dinamice.

Întrucât textul original și limba de plecare constituie de asemenea un dat, partea modelabilă a contactului lingvistic rămîne să o constituie instrumentul translării, adică limba în care se traduce și care încearcă a reda elementele formale și de conținut ale textului care – ca urmare a actului traducerii – se edifică sau modelează treptat. (Limbile bine exersate au capacități care le permit să sufere foarte puțin sau să pună în act procese care le vădesc suplețea.)

4. Întrucât strădania de a traduce un text – redînd forme și conținuturi de gândire și mentalitare, precum și elemente aparținînd unui cadru socio-cultural și mentalitar – se petrece mai întâi la nivelul și prin intermediul instrumentului de comunicare și contact care este limba, încercarea de a scoate la iveală conținuturile, sensurile și valorile textului din limba de plecare, obligă procesul

de traducere să pună în mișcare felurite mecanisme prin care limba de sosire este nevoită să afle resurse și modalități care să ofere soluții de echivalare rezonabilă.

Privind, așadar, la calitatea inițială a instrumentului lingvistic, apoi la felul în care acesta este pus la lucru și cu deosebire la solicitările la care este supus se observă că, la nivelul limbii în care se edifică traducerea, contactul acesteia cu limba de plecare și cu toate suporturile pe care aceasta funcționează, poate produce efecte importante și consistente. Adică actul lingvistic al traducerii nu doar poartă conținuturi, valori lingvistice și nelingvistice, dar poate înrîuri în mod implicit limba, prin și în care se întrupează noul text. Desigur, procesul nu este simplu.

Înainte de jocul dintre ceea ce propune limba, iar mentalitatea sau cultura pot respinge, se manifestă jocul compatibilităților dintre structurile și modalitățile de expresie ale celor două limbi, la care participă din plin și cel al adaptabilității și capacității de evoluție a limbii în care se edifică traducerea.

Firește, strădaniile de traducere pot cunoaște felurite orientări, mai mult sau mai puțin combinate: către limbă, către text, către conținutul conceptual etc. Fie că se încearcă prezervarea sau schimbarea a ceva, fie că se traduce pur și simplu – fără a se urmări efectele pentru instrument (limbă) și pentru beneficiar (societate), ci doar importul conceptual –, un atare proces nu poate rămîne decît modelator, singura variabilă referindu-se la nivelul, gradul și intensitatea la care și în care se produce o astfel de acțiune.

6. Dincolo de acestea, însă, ca organism structural-funcțional relativ autonom, limba își are propriile elemente de consistență, carențe și nevoi. Pentru ca un anumit concept sau o idee complexă, de pildă, să poată pătrunde într-o cultură, este nevoie ca acestea să aibă o expresie lingvistică concretă. Pentru ca aceasta să se constituie, însă, limba – în funcție de cît de exersată este – își impune propriile constrîngeri, astfel încît structura concretă să nu lezeze anumite date esențiale sau deprinderi de sistem. Totodată, ea poate manifesta permisivitate și suplețe, adoptînd și adaptînd forme, modalități de expresie, conținuturi gramaticale și semantice, ameliorîndu-și astfel capacitățile expresive, în sens larg.

Astfel stînd lucrurile, se observă că încercarea de a înțelege formele și conținuturile de gîndire și cultural-spirituale străine, structura și funcționarea unei civilizații și a societății cu care aceasta concrește, procesul are nevoie de înțelegerea structurii și funcționării limbii purtătoare a acelor date, lucru care induce introspecția în propria limbă. De aceea, în procesul de traducere, contactele dintre limbi pot induce reorganizări ale sistemului de sosire, la nivelul exclusiv al acesteia, în zona sa autonomă. O astfel de ipostază arată cu limpezime că limba nu este un instrument anorganic de comunicare, ci o entitate reactivă la interacțiuni și totodată un element implicat în constituirea sferei conceptuale și a cadrului social pe care le exprimă, prin care și din care s-

a constituit. De aceea, ea nu doar impune constrângeri formale și de conținut, dar și are de răspuns solicitărilor dinspre structurile coordonate și supraordonate, precum și funcțiilor ei sociale.

Solicitată fiind spre a reda forme și conținuturi, limba – ea însăși formă și conținut, dotată cu valori structural-funcționale – solicită componentele cu care se află în relație, precum și întregul organism din care face parte (autosolicitarea dinspre fiecare componentă fiind bidirecțională, de unde și amploarea tendințelor adaptative sau conservative). În cadrul acestui proces, limba în sine poate dobândi noi structuri având funcții și valori noi, iar exersarea acestora poate genera schimbări în planul gândirii, cu consecințe în plan socio-cultural.

6. Comportamentul general al traducătorilor români – și mai cu seamă cel recomandat – arată că norma literară românească (cu tot ceea ce implică ea, de la vorbitor la principii) încă își croiește calea către maturitate. Într-o astfel de etapă atenția se îndreaptă către păstrarea intactă a achizițiilor existente (evolutive sau dobândite ca urmare a contactelor). Astfel se tinde către prezervarea intactă a structurilor având curs, a modalităților de formare a cuvintelor sau a sensurilor, indiferent de faptul că acestea pot prezenta curențe, s-au constituit prin adăugiri sincronice unilaterale, lipsite de coerență organică – și mai ales astfel încât stările rezultate s-au osificat până la eliminarea capacităților care permit sau stimulează evoluțiile adaptative.

Orice traducător român resimte marele neajuns de a nu putea crea substantive, verbe, adjective, adverbe, apoi construcții care să suplinească lipsa gramaticalizării unor perspective conceptuale asupra realității ori lipsa anumitor modalități de exprimare. Toate acestea întrucât tendința cvasigenerală este de căutare a resurselor către exprimare nelimitată doar la interiorul limitat al limbii – desigur, uneori reacționându-se în felul acesta la inerente exagerări și abuzuri.

Totodată, deși atenția este îndreptată mai cu seamă către modele mature și exersate, activitatea dominantă este mai degrabă de imitare a rezultatelor, decât de însușire a procedurilor de acolo. O astfel de practică duce, iarăși, la același rezultat de mai sus, singura deosebire fiind că, în primul caz singura sursă de inspirație este internă, iar în cel de-al doilea, deși este externă, limitările drastice dinspre interior împiedică obținerea vreunui beneficiu.

Faptul este evident dacă se examinează tratamentul acordat împrumuturilor. Astfel, în ciuda unor cerințe organice și sistemice dinspre dezvoltarea gândirii și a societății – dar și saliente prin neputințele limbii –, forțele care acționează asupra vorbitorului cult impun ca materialul împrumutat să-și păstreze trăsăturile, astfel încât să poată fi reunoscut ca xenism (uneori, de la accent până la grafie); în felul acesta se descurajează modificarea parametrilor (adică adaptarea și naturalizarea), dar și creația. În realitate, toate limbile mature, luate ca modele, se diferențiază de limba română, cu deosebire sub acest aspect. În respectivele limbi, libertățile acestea firești sînt intens practicate și deja au

ajuns să acționeze ca factori adaptativi, prin care evoluțiile din planurile societății și gândirii sînt urmate îndeaproape de cele din limbă.

7. Din motive date de faptul că este un comportament biosocial, care există și funcționează cel mai bine avînd un soi de autonomie organică, limba își are propria ei viață. Aceasta, însă, numai și numai din motivul tocmai indicat. Altminteri, viața ei depinde de complexul pe care îl deservește și al cărui instrument este, și anume cel constituit de sferile socio-culturală, cognitiv-ideologică, estetică-morală. Prin urmare, cel mai firesc lucru este ca elementele acestui complex și instrumentele care îl deservește să prezinte relații de compatibilitate și complementaritate organică. Totodată, pentru a evolua, cel mai firesc și indispensabil lucru este ca ele să-și folosească atributele plasticității, organicității și sistemicității – cu care sînt dotate tocmai în vederea organicei acomodări reciproce. Sub acest aspect, cel mai pernicios comportament ar fi tocmai izolarea componentelor și forțarea lor pe calea unei vieți proprii, în indiferență față de nevoile întregului. De aceea – fiind de înțeles viteza de evoluție mai mică a limbii, în comparație cu cele ale societății și gândirii –, limba are a-și ajusta structurile și modalitățile de expresie, într-o rată care să îi permită să exprime realitatea, nu să o deformeze în propriul chip, adică în relație cu funcția ei reală, nu cu rolurile pe care tinde să și le asume. Toate acestea sînt mult mai vizibile în cadrul contactului amplu și profund care se petrece prin actul de traducere.

În ceea ce privește limbile exersate și, eventual, privite ca modele, acolo astfel de evoluții sînt curente, supunînd limba la eforturi, nu forțînd stagnarea socială, cognitivă și expresivă. De aceea, de pildă, în respectivele limbi materialul împrumutat este naturalizat, iar atunci cînd se folosește în forma inițială el este marcat arătîndu-i-se astfel natura xenică. La aceasta se adaugă o intensă activitate de creare de forme necesare unei comunicări nuanțate și suple, care urmează evoluțiile și rafinările din toate domeniile cunoașterii și activităților sociale. Cu alte cuvinte, limba urmează gîndirea și dezvoltarea socială, progresul intelectual, conceptual și social fiind urmat și sprijinit de cel lingvistic.

Cu alte cuvinte, mai întîi apar nevoile (nevoile sînt subiective întotdeauna, doar funcția și uzul vîdînd compatibilitatea unei nevoi cu cerințele structural funcționale și cu reala ei valoare socială). Apoi, împlinirea acestor nevoi poate declanșa creația. După apariția lor, produsele creației sînt supuse girului comunitar, care decide asupra eficienței (utilitate, funcționalitate, eficacitate, economicitate). Așa cum selecția urmează producerii entităților și manifestării lor în mediu, tot astfel, în plan lingvistic, selecția trebuie să urmeze producției, la o distanță generoasă, iar nu să o preceadă sufocîndu-o.

Toate acestea arată lămurit, credem, principalele rosturi ale traducerii și contribuțiile benefice ale acesteia, pentru societate, gîndire și limbă.